

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

Факультет філології

Кафедра української мови

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Освітня програма «Українська мова і література»

Спеціальність 035 Філологія
Спеціалізація 035.01 Українська мова та література
Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Затверджено на засіданні кафедри
Протокол № 1 від “27” серпня 2019 р.

ЗМІСТ

1. Загальна інформація
2. Анотація до курсу
3. Мета та цілі курсу
4. Результати навчання (компетентності)
5. Організація навчання курсу
6. Система оцінювання курсу
7. Політика курсу
8. Рекомендована література

1. Загальна інформація	
Назва дисципліни	Історична граматики української мови
Викладач (-і)	Брус Марія Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Контактний телефон викладача	(0342)596008, 0505346661
E-mail викладача	mariya_brus@ukr.net
Формат дисципліни	очна форма
Обсяг дисципліни	кредити ЄКТС – 6 (180 год.)
Посилання на сайт дистанційного навчання	http://www.d-learn.pu.if.ua/
Консультації	Обговорення загальнометодологічних і загальнонаукових аспектів курсу, з'ясування особливостей виконання різних форм робіт. Згідно з графіком консультацій.
2. Анотація до курсу	
<p>Навчальна дисципліна «Історична граматики української мови» розкриває процес становлення й розвитку писемного варіанта української мови XI – XV ст., показує формування всіх її рівнів, у взаємозв'язку з тогочасною правописною традицією і живомовною практикою. Вона дає змогу ознайомитися з найдавнішими власними писемними традиціями, вивчити закономірності формування її фонетичної системи, лексичного складу, словотвірної структури, граматичної будови у давній писемний період, простежити відображення українських мовних рис у писемних джерелах того часу, розкрити основні тенденції, що визначили подальший розвиток української мови і сучасний її стан. Дисципліна спрямована на вивчення і засвоєння найважливіших історичних питань, що стосуються давніх писемних традицій розвитку української мови. Вона є базовою дисципліною для академічної філологічної підготовки і необхідною для здобуття відповідної професійної кваліфікації та досягнення наукового рівня.</p>	
3. Мета та цілі курсу	
<p>Мета. Вивчення основних закономірностей розвитку фонетичної системи, лексичного складу, словотвірної структури, граматичної будови української мови в найбільш давній писемний період її розвитку – XI – XV століттях.</p> <p>Завдання:</p> <ul style="list-style-type: none"> – розкрити історію виникнення української мови, постання української писемності, спорідненість української мови з іншими мовами; – висвітлити процеси формування фонетичних, лексичних, словотвірних, граматичних ознак української мови; – проаналізувати явища, успадковані українською мовою з праслов'янського та зі спільнослов'янського періодів; – з'ясувати закономірності розвитку фонетичної, лексичної, словотвірної, морфологічної і синтаксичної систем української мови XI – XV століть; – навчитися розрізняти індоєвропейські, спільнослов'янські, спільнослов'янські, давньоукраїнські фонетичні, лексичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні мовні зміни, встановлювати взаємозв'язок між ними; – набути знань, умінь і навичок роботи з давніми писемними пам'ятками, науковою літературою, лексикографічними джерелами. 	
4. Результати навчання (компетентності)	
<p>Результатами навчання в ОК «Історична граматики» є зокрема здобуття таких компетентностей, зазначених в ОП «Українська мова і література»:</p> <p>ЗК 4. Здатність бути критичним і самокритичним.</p> <p>ЗК 5. Здатність учитися й оволодівати сучасними знаннями.</p> <p>ЗК 6. Здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел.</p>	

ЗК 10. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ФК 1. Усвідомлення структури філологічної науки та її теоретичних основ.

ФК 2. Здатність використовувати в професійній діяльності знання про мову як особливу знакову систему, її природу, функції, рівні.

ФК 3. Здатність використовувати в професійній діяльності знання з теорії та історії української мови.

ФК 8. Здатність вільно оперувати лінгвістичною і літературознавчою термінологіями для розв'язання професійних завдань.

Також студенти повинні:

Знати історію становлення й розвитку української мови, постання фонетичних, лексичних, граматичних ознак української мови, праслов'янських і спільносхіднослов'янських явищ, відображених у давньоукраїнській мові, процеси становлення рівнів української мови XI – XV ст.

Володіти законами розвитку фонетичної системи, лексичного складу, словотвірної структури, морфологічної будови, синтаксичної структури української мови XI – XV ст., оперувати цими законами під час трактування мовних явищ.

Розуміти основні теоретичні питання курсу для якісного виконання практичних завдань, написання контрольних робіт, розв'язання тестових завдань, читання й характеризувати мовних ознак давньоукраїнських писемних пам'яток XI – XV ст.

Здійснювати аналіз текстів давніх писемних творів із визначенням їх фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних особливостей.

Застосовувати сучасні методики та інноваційні технології для успішного й ефективного засвоєння та використання здобутих знань у професійній діяльності.

Компетенції:

Аналізувати спільнослов'янських і давньоукраїнських фонетичних, лексичних, словотвірних, морфологічних і синтаксичних мовних змін, встановлення взаємозв'язків між ними.

Визначення загальних закономірностей розвитку основних рівнів давньоукраїнської мови: фонетичного, лексичного, словотвірного, морфологічного й синтаксичного.

Уміння працювати з давніми українськими писемними пам'ятками, науковими джерелами, вибирати специфічні українські мовні явища з давніх писемних пам'яток української мови.

Розв'язування тестових завдань різних рівнів із використанням теоретичного та практичного матеріалу з курсу давньоукраїнської мови.

Вільне володіння термінологічними поняттями навчального курсу, розуміння і використання їх під час аналізування давніх мовних явищ і процесів.

5. Організація навчання курсу

Обсяг курсу

Вид заняття	Загальна кількість годин
Лекції	36
семінарські заняття / практичні / лабораторні	24
самостійна робота	120

Ознаки курсу

Семестр	Спеціальність	Курс (рік навчання)	Нормативний / вибірковий
4	035 Філологія (українська мова і література)	2	Вибірковий

Тематика курсу

Тема, план	Форма заняття	Література	Завдання, год.	Вага оцінки	Термін виконання
Тема 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ Й ПОЛОЖЕННЯ КУРСУ. 1. Основні засади вивчення української мови XI – XV ст. 2. Слов'янська мовна єдність. 3. Писемність у східних слов'ян. 4. Розвиток української мови. 5. Поняття <i>руська мова, українська</i>	лекція, практичне заняття, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год.,	5	протягом семестру згідно з розкладом занять

<p><i>мова.</i></p> <p>6. Джерела вивчення української мови.</p> <p>Завдання для самостійної роботи: опрацювати і проаналізувати наукові праці про розвиток різних рівнів української мови XI – XV ст.</p>			опрацювати наукові джерела – 6 год.		
<p>Тема 2. СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ЗВУКОВІ ЗМІНИ.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Становлення праслов'янської звукової системи. 2. Палаталізація приголосних звуків [g], [k], [x]. 3. Сполучення приголосних зі звуком [j]. 4. Зміни в системі слов'янського вокалізму. 5. Структурування й перебудова складів. <p>Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати праслов'янські фонетичні явища.</p>	лекція, практичне заняття, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 6 год.	5	протягом семестру згідно з розкладом занять
<p>Тема 3. СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ФОНЕТИЧНІ ЯВИЩА.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Фонетична система східнослов'янських мов. 2. Побудова складів у дописемний період. 3. Вокалічні й консонатні фонетичні явища. 4. Чергування голосних і приголосних звуків. 5. Розвиток нових звукосполучень. <p>Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати спільнослов'янські фонетичні зміни.</p>	лекція, практичне заняття, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 6 год.	5	протягом семестру згідно з розкладом занять
<p>Тема 4. ФОНОЛОГІЧНА Й ФОНЕТИЧНА СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XI – XV ст.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Характеристика голосних і приголосних фонем. 2. Зміни у давньоукраїнському вокалізмі й консонантизмі. 3. Наслідки занепаду звуків [ъ], [ь] у системі голосних. 4. Наслідки занепаду звуків [ъ], [ь] серед приголосних. 5. Фонологічна система після занепаду [ъ], [ь]. <p>Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати давньоукраїнські фонетичні явища.</p>	лекція, практичне заняття, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 6 год.	5	протягом семестру згідно з розкладом занять

<p>Тема 5. ПРОДОВЖЕННЯ РОЗВИТКУ ФОНЕТИЧНИХ РИС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.</p> <p>1. Історія звуків [e], [i], [ɣ].</p> <p>2. Зближення звуків [e] з [и], [o] з [y].</p> <p>3. Перехід [e] в [o], [o] в [a], [e] в [a].</p> <p>4. Фонетичні зміни на початку слова.</p> <p>5. Ствердіння приголосних звуків.</p> <p>Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати власне українські фонетичні зміни.</p>	<p>лекція, практичне заняття, самостійна робота</p>	<p>базова, додаткова</p>	<p>засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 6 год.</p>	<p>5</p>	<p>протягом семестру згідно з розкладом занять</p>
<p>Тема 6. ФОРМУВАННЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ.</p> <p>1. Спільноіндоєвропейський словниковий фонд.</p> <p>2. Міжіндоєвропейські лексичні паралелі.</p> <p>3. Праслов'янський лексичний склад.</p> <p>4. Праслов'янські лексичні запозичення.</p> <p>5. Міжслов'янські лексичні зв'язки.</p> <p>Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати праслов'янські лексичні процеси.</p>	<p>лекція, практичне заняття, самостійна робота</p>	<p>базова, додаткова</p>	<p>засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 6 год.</p>	<p>5</p>	<p>протягом семестру згідно з розкладом занять</p>
<p>Тема 7. СТАНОВЛЕННЯ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XI – XV ст.</p> <p>1. Українська лексична спадщина.</p> <p>2. Власне українська лексична основа.</p> <p>3. Семантичні зміни в українській лексиці.</p> <p>4. Розвиток синонімії, антонімії та омонімії.</p> <p>5. Стилiстичні особливості української лексики.</p> <p>Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати давньоукраїнську лексику.</p>	<p>лекція, практичне заняття, самостійна робота</p>	<p>базова, додаткова</p>	<p>засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 7 год.</p>	<p>5</p>	<p>протягом семестру згідно з розкладом занять</p>
<p>Тема 8. СЛОВОТВОРЕННЯ ІМЕННИХ ЧАСТИН МОВИ.</p> <p>1. Словотвірна система української мови.</p> <p>2. Дери́вація іменників і прикметників.</p> <p>3. Словотвір числівників і займенників.</p> <p>Завдання для самостійної роботи:</p>	<p>лекція, практичне заняття, самостійна робота</p>	<p>базова, додаткова</p>	<p>засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела –</p>	<p>5</p>	<p>протягом семестру згідно з розкладом занять</p>

опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати давньоукраїнські словотвірні зміни.			7 год.		
Тема 9. СЛОВТВІР ДІЄСЛІВ і НЕЗМІННИХ ЧАСТИН МОВИ. 1. Словотворення дієслів. 2. Деривація прислівників. 3. Словотворення прийменників. 4. Деривація сполучників. 5. Словотворення часток. Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати давньоукраїнські словотвірні зміни.	лекція, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал, виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 7 год.	5	протягом семестру згідно з розкладом занять
Тема 10. ГРАМАТИЧНІ СИСТЕМИ ІМЕННИКА ТА ПРИКМЕТНИКА. 1. Історія граматичних категорій іменників. 2. Відмінювання іменників. 3. Розвиток граматичних категорій прикметників. 4. Словозміна коротких і повних прикметників. Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати іменні частини мови.	лекція, практичне заняття, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 7 год.	5	протягом семестру згідно з розкладом занять
Тема 11. ГРАМАТИЧНІ СИСТЕМИ ЗАЙМЕННИКА ТА ЧИСЛІВНИКА. 1. Становлення граматичних категорій займенників. 2. Словозміна особових і неособових займенників. 4. Усталення граматичних категорій числівників. 5. Словозміна кількісних і порядкових числівників. Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати іменні частини мови.	лекція, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал, виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 7 год.	5	протягом семестру згідно з розкладом занять
Тема 12. ДІЄСЛІВНА ГРАМАТИЧНА СИСТЕМА. 1. Граматичні значення дієслів дійсного способу. 2. Відмінювання дієслів теперішнього, минулого, майбутнього часів. 3. Словозміна дієслів умовного й наказового способів.	лекція, практичне заняття, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела –	5	протягом семестру згідно з розкладом занять

<p>4. Особливості відмінювання дієприкметників.</p> <p>Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати дієслівні граматичні форми та незмінні частини мови.</p>			7 год.		
<p>Тема 13. НЕЗМІННІ ЧАСТИНИ МОВИ.</p> <p>1. Граматичні ознаки інфінітива та супіна.</p> <p>2. Формування дієприслівника та його граматичних ознак.</p> <p>3. Виникнення безособових форм дієслова.</p> <p>4. Граматичні функції незмінних частин мови.</p> <p>Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., виявити й охарактеризувати дієслівні граматичні форми та незмінні частини мови.</p>	лекція, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал, виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 7 год.	5	протягом семестру згідно з розкладом занять
<p>Тема 14. СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XI – XV ст.</p> <p>1. Еволюція структури речення.</p> <p>2. Підмет і присудок у реченнях.</p> <p>3. Другорядні члени речення.</p> <p>Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., визначити головні і другорядні члени речення, охарактеризувати типи, структуру і семантику речень.</p>	практичне заняття, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал, виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 7 год.	5	протягом семестру згідно з розкладом занять
<p>Тема 15. СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ.</p> <p>1. Розвиток простого речення.</p> <p>2. Прості односкладні та двоскладні речення.</p> <p>3. Ускладнені прості речення.</p> <p>Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., охарактеризувати прості речення, визначити типи, структуру і семантику простих речень.</p>	лекція, практичне заняття, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 7 год.	5	протягом семестру згідно з розкладом занять
<p>Тема 16. СИНТАКСИС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ.</p> <p>1. Формування складного речення.</p> <p>2. Безсполучникові і сполучникові речення.</p> <p>3. Складносурядні речення.</p> <p>4. Складнопідрядні речення.</p>	лекція, практичне заняття, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові	5	протягом семестру згідно з розкладом занять

Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., охарактеризувати складні речення, визначити типи, структуру і семантику складних речень.			джерела – 7 год.		
Тема 17. СИНТАКСИС ВІДМІНКІВ. 1. Значення відмінків. 2. Називний і родовий відмінки. 3. Давальний і знахідний відмінки. 4. Орудний, місцевий і кличний відмінки. Завдання для самостійної роботи: опрацювати писемні пам'ятки XI – XV ст., визначити й охарактеризувати функції відмінків у реченнях.	лекція, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 7 год.	5	протягом семестру згідно з розкладом занять
Тема 18. Сильова диференціація давньоукраїнської мови. 1. Формування стилів давньоукраїнської мови. 2. Характеристика писемних пам'яток за стильовими ознаками. 3. Правила читання й перекладання різностильових писемних творів. 4. Діахронний і синхронний аналізи мовних ознак, виявлених у текстах.	лекція, самостійна робота	базова, додаткова	засвоїти теоретичний матеріал – 2 год., виконати практичні завдання – 2 год., опрацювати наукові джерела – 7 год.	5	протягом семестру згідно з розкладом занять
6. Система оцінювання курсу					
Загальна система оцінювання курсу	Оцінювання здійснюється за національною на ECTS шкалою оцінювання на основі 100-бальної системи. (Див.: пункт «9.3. Види контролю» Положення про організацію освітнього процесу та розробку основних документів з організації освітнього процесу в ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»). Загальні 100 балів включають: 30 б. – поточний контроль, 10 б. – контрольна робота, 10 б. – читання давніх текстів, 50 б. – екзаменаційна робота (тестування в дистанційній системі).				
Вимоги до письмової роботи	Концептуально конкретне й емпірично верифіковане висвітлення питань.				
Практичні заняття	Оцінюються за п'ятибальною системою.				
Умови допуску до підсумкового контролю	Виконання усіх запланованих програмою дисципліни форм навчальної роботи, які підлягають контрольному оцінюванню. Мінімальна кількість балів для позитивного зарахування курсу – 50 балів.				
7. Політика курсу					
Жодні форми порушення академічної доброчесності не толеруються. У випадку таких подій – реагування відповідно до Положення 1 і Положення 2 .					
8. Рекомендована література					
Базова література					
Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору). Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.					
Безпалько О. П. Історична граматики української мови : підручник / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін. 2-ге вид., випр. К.: “Рад. школа”, 1962. 512 с.					
Брус М. П. Історична граматики української мови: у 3 частинах: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: ПП Голіней О. М., 2016. Ч. I. 184 с.; Ч. II. 92 с.; Ч. III. 92 с.					
Брус М. П. Українська мова XI – XV століть: навчальний посібник для студентів					

філол.. спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2015. 400 с.

Історія української мови / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Київ: “Наукова думка”, 1979. Фонетика. 368 с.; 1978. Морфологія. 540 с.; 1983. Лексика і фразеологія. 744 с.; 1983. Синтаксис. 504 с.

Крижанівська О. І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: Навчальний посібник. К.: “Академія”, 2010. 248 с.

Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / відп. ред. С. П. Бевзенко. К.: “Наукова думка”, 1992. 416 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакуленка, А. Даниленка ; редактор Л. Ушкалов. Харків: “Акта”, 2002. 1056 с.

Додаткова література

Арполенко Г. П. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI – XIII ст. / [Г. П. Арполенко, З. Г. Козирева, Г. І. Лиса та ін. ; відп. ред. В. В. Німчук]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 192 с.

Брус М. П. Історія голосних редукованих звуків / М. П. Брус // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. № 854. – Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 57. – С. 80–84.

Брус М. П. Фемінітиви в українській мові XI – XV ст. / Брус М. П. // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. – № 2. – С. 28–34.

Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови / Л. А. Булаховський // Вибрані праці в п'яти томах. Українська мова. – К. : “Наукова думка”, 1977. – Т. 2. – С. 217–569.

Висоцький С. О. Київська писемна школа X – XII ст. / С. О. Висоцький. – Львів Київ – Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коця, 1998. – 246 с.

Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька ; [відп. ред. І. М. Керницький]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

Житецький П. Г. По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV вв. / П. Г. Житецький. Вибрані праці. Філологія / [упоряд., вступ. стаття і примітки Л. Т. Масенко ; відп. ред. І. П. Чепіга]. – К. : “Наукова думка”, 1987. – С. 287–300.

Ковалів П. Вступ до історії східнослов'янських мов / Пантелеймон Ковалів ; [ред. проф. В. Стецюк] ; Наукове товариство ім. Шевченка. – Нью-Йорк, 1970. – 160 с.

Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X – XIV ст. / Пантелеймон Ковалів ; Наукове товариство ім. Т. Шевченка. – Нью-Йорк, 1962. — Т. I: Основний фонд. – 445 с. ; 1964. – Т. II : Запозичення. – 323 с.

Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів / Ганна Куземська. – вид. 2-ге, доопрацьоване і значно доповнене. – К. : КЖД “Софія”, 2012. – 112 с., 165 іл.

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський ; Наукове товариство імені Шевченка у Львові. – Львів : ТОВ “Простір-М”, 2004. – 1286 с.

Мейє А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейє ; [перевод Д. Кудрявского, переработ. и допол. по седьм. франц. изданию А. Сухотиным ; под ред. и с примеч. Р. Шор ; вступ. ст. М. Сергиевского]. – М. : “Едиториал УРСС”, 2002. – 512 с.

Мейє А. Общеславянский язык / А. Мейє ; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном ; перевод и примечания П. С. Кузнецова ; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е издание. – М. : “Прогресс”, 2000. – 493 с. – (“Филологи мира”).

Німчук В. В. Виникнення східнослов'янської писемності / Василь Німчук // Бібліотечний вісник. – 2000. – № 6. – С. 3–16.

Німчук В. В. Походження української мови / В. В. Німчук // Етнічна та етнокультурна історія України : У 3-х т. / [ред. О. Б. Діденко, Є. І. Мазніченко, К. В. Харченко ; відп. ред. Г. А. Скрипник]. – К. : “Наукова думка”, 2005. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 351–468.

Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст. / Василь Німчук. – Київ – Житомир : “Полісся”, 2015. – 352 с.

Пещак М. М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту) / М. М. Пещак ; [відп. ред. І. П. Чепіга]. – К. : “Наукова думка”, 1979. – 268 с.

Півторак Г. П. Історико-лінгвістична славістика : Вибрані праці / Григорій Півторак ; [відп. ред. В. Г. Складенко]. – К. : “Наукова думка”, 2015. – 512 с.

Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / Г. П. Півторак ; [відп. ред. В. Г. Складенко]. – К. : “Наукова думка”, 1988. – 280 с.

Лексикографічні праці

- Етимологічний словник української мови: у 6 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: “Наукова думка”, 1982. Т. 1: А–Г. 632 с.; 1985. Т. 2: Д–Копці. 572 с.; 1989. Т. 3: Кора–М. 552 с.; 2004. Т. 4: Н–П. 656 с.; 2006. Т. 5: Р–Т. 704 с.; 2012. Т. 6: У–Я. 568 с.
- Словарь древнерусского языка (XI ~ XIV вв.) / глав. ред. Р. И. Аванесов; Академия наук СССР, Институт русского языка. Москва: “Русский язык”, 1988. Т. I: (а – възаконатиса). 526 с.; 1989. Т. II: (възалкати – добродѣтельникъ). 496 с.; 1990. Т. III: (добродѣтельно – изжечиса). 512 с.; 1991. Т. IV: (изживати – молениє). 560 с.; глав. ред. Р. И. Аванесов, И. С. Улуханов; Институт русского языка имени В. В. Виноградова РАН. М.: “Азбуковник”. 2002. Т. V: (молимъ – обатьнъ). 648 с.; глав. ред. И. С. Улуханов. 2000. Т. VI: (овадь – покласти). 608 с.; гл. ред. В. Б. Крысько. 2004. Т. VII: (поклепанъ – пращоуръ). 512 с.; 2008. Т. VIII: (пре – пробѣженіє). 768 с.; М.: “ЛЕКСРУС”. 2012. Т. IX: (провадити – ражьзизаемъ). 480 с.; М.: “Азбуковник”. 2013. Т. X: (разаряемъ – свѣтътиса). 656 с.; 2016. Т. XI: (свѣне – стагъ). 744 с.; 2019. Т. XII: (соу – съотъходьнъ). 688 с.
- Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2 т. / ред. кол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. Київ: “Наукова думка”, 1977. Т. 1: А–М. 631 с.; 1978. Т. 2: Н–Ө. 592 с.
- Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / ред. кол.: Д. Гринчишин (відп. ред.), У. Єдлінська, Л. Полога та ін.; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1994. Вип. 1: А. 152 с.; 1994. Вип. 2: Б–Богуславець. 152 с.; 1996. Вип. 3: Б–В. 252 с.; 1997. Вип. 4: В. 260 с.; 1998. Вип. 5: В. 258 с.; 1999. Вип. 6: В–Г. 256 с.; 2000. Вип. 7: Г–Д. 256 с.; 2001. Вип. 8: Д. 256 с.; 2002. Вип. 9: Д–З. 256 с.; 2003. Вип. 10: З. 256 с.; 2004. Вип. 11: З. 256 с.; 2005. Вип. 12: З. 246 с.; 2006. Вип. 13: И–І. 242 с.; 2008. Вип. 14: К. 256 с.; 2010. Вип. 15: К–Л. 256 с.; 2013. Вип. 16: Л. 200 с.; 2017. Вип. 17: М–Моавитанка. 248 с.
- Словарь української мови: у 4 т. / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко; редактори: Л. М. Кудрявкіна, Н. М. Отрох, Л. С. Шорубалка; надруковано з видання 1907–1909 рр. фотоспособом. Київ: “Наукова думка”, 1996. Т. 1: А–Ж. 496 с.; 1996. Т. 2: З–Н. 580 с.; 1997. Т. 3: О–П. 507 с.; 1997. Т. 4: Р–Я. 610 с.
- Словник української мови: у 20 т. / гол. наук. ред. В. М. Русанівський; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. Київ: “Наукова думка”, 2010. Т. 1: А–Б. 912 с.; 2012. Т. 2: В–Відсріблитися. 976 с.; 2012. Т. 3: Відставання–Гуральня. 1120 с.; 2013. Т. 4: Д–Жучок. 1007 с.; 2014. Т. 5: З–Зв’янути. 992 с.; 2015. Т. 6: Згага–Кварта. 992 с.; 2016. Т. 7: Квартал–Кяхтинський. 912 с.; 2017. Т. 8: Л–Мішурний. 992 с.; 2018. Т. 9: Міщанин–Настукувати. 912 с.
- Словник української мови: у 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін.; Академія наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: “Наукова думка”, 1970. Т. I: А–В. 799 с.; 1971. Т. II: Г–Ж. 550 с.; 1972. Т. III: З. 744 с.; 1973. Т. IV: І–М. 840 с.; 1974. Т. V: Н–О. 840 с.; 1975. Т. VI: П–Поїти. 832 с.; 1976. Т. VII: Поїхати–Приробляти. 723 с.; 1977. Т. VIII: Природа–Ряхтливий. 927 с.; 1978. Т. IX: С. 916 с.; 1979. Т. X: Т–Ф. 658 с.; 1980. Т. XI: Х–Б. 699 с.
- Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: у 2-х кн. / підготували до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса; відп. ред. чл.-кор. НАН України Німчук В. В. Київ-Нью-Йорк: “Преса України”, 2002. Кн. 1: А–Н. 512 с.; 2003. Кн. 2: О–Я. 2003. 512 с.
- Українська мова: Енциклопедія / ред. кол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє, зі змінами і доповненнями. Київ: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.

Електронні ресурси

Сайти зі словниками в online:

портал української мови та культури <http://www.slovnyk.net>;

український лінгвістичний портал: словники України on-line <http://www.ulif.org.ua>;

російсько-українські словники <http://www.r2u.org.ua>;

словники <http://www.slovník.com.ua>; <http://www.slovnyk.lutsk.ua>;

вільну енциклопедію Вікіпедію <http://uk.wikipedia.org>;

українські словники on-line на сайті [rozum.org.ua](http://www.rozum.org.ua): <http://www.rozum.org.ua>;

перекладні українсько-іношомовні, іношомовно-українські словники, а також перекладні термінологічні словники на сайті [GigaDict](http://gigadict.com): <http://gigadict.com>;

українські словники на лінгвістичному порталі [mova.info](http://www.mova.info): <http://www.mova.info>;

українські словники на сайті Словopedia: <http://slovopedia.org.ua>.

Електронні адреси бібліотек:

<http://www.nbuv.gov.ua>

<http://www.anthropos.org.ua>

<http://www.lnu.edu.ua>

<http://litopys.org.ua>

<http://mova.dn.ua>

<http://www.inst-ukr.lviv.ua>

Викладачка – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови М. П. Брус